

II. FORMACJA LITURGICZNA

Mirosław Wylęgała OP

Liturgia dominikańska po Soborze Watykańskim II

NIECO HISTORII

Zakon Braci Kaznodziejów, założony przez św. Dominika Guzmana i zatwierdzony przez papieża Honoriusza III w 1216 r., od połowy XIII wieku posiadał ustaloną i uporządkowaną własną liturgię, o której ujednolicenie zatroszczył się piąty jego generał, Humbert z Romans (1254-1263). W archiwum zakonu w Rzymie do dzisiaj przechowywane jest egzemplarz tej pierwotnej "liturgii dominikańskiej", tzw. Prototyp. W 1267 r. uzyskała ona aprobatę papieża Klemensa IV. **1** Od liturgii rzymskiej odróżniała się większą prostotą obrzędów. Odnosi się to tak do mszału, jak i do brewiarza. **2** Jej struktura była raczej kanonicka (podobnie jak pierwotne konstytucje dominikańskie, które były wzorowane na prawodawstwie zakonnym premonstratensów), ale na pół cysterska, zwłaszcza przez swój puryzm liturgiczny (szybkość śpiewu, unikanie powtarzania antyfon, obawa przed rytualizmem na wzór Cluny, który uważano za przeciwny wewnętrznej pobożności). **3** Zgodnie z pierwotnymi konstytucjami, winna być sprawowana *breviter et succincte*, aby nie przeszkadzała braciom w ich pobożności, a ich studium nie doznało najmniejszego uszczerbku. **4**

Liturgia dominikańska wyszła "obronną ręką" z reformy liturgicznej papieża Piusa V (zresztą dominikanina) i przetrwała bez większych zmian **5** aż do 1968 r., kiedy to kapituła generalna zakonu, obradująca w River Forest, podjęła decyzję o przyjęciu przez zakon rytu rzymskiego **6**. Na następnej kapitule generalnej defnitorów w Tallaght, zdecydowano z kolei o przyjęciu nowego, zreformowanego brewiarza rzymskiego **7**. Tak więc wraz z wydaniem ksiąg liturgicznych odnowionej po Soborze Watykańskim II liturgii rzymskiej, dominikanie zaczęli posługiwać się księgami liturgicznymi według tego rytu. Jednak kolejne kapituły generalne, które w zakonie odbywają się co cztery lata i sprawują w nim najwyższą władzę, począwszy od kapituły w River Forest, zobowiązywały poszczególnych generałów zakonu, aby zatroszczyli się o zebranie i wydanie elementa *vere peculiaris ritus nostri*. **8**

LITURGIA GODZIN

To niełatwe zadanie powierzono specjalnej komisji liturgicznej pod kierunkiem o. A. D'Amato, ówczesnego prowincjała Prowincji Lombardii. **9** Swoje prace rozpoczęła ona w 1973 r. i prowadziła aż do 1982 r., kiedy to wyszedł drukiem zredagowany w języku łacińskim dominikański dodatek do Liturgii godzin. **10** Jest to księga liturgiczna, która zajmuje wyjątkowe miejsce w dziejach liturgii naszego zakonu, gdyż po raz pierwszy nie zawiera ona własnego porządku *Officium Divinum*, lecz stanowi dodatek do Liturgii godzin według rytu rzymskiego. Jest więc ona w gruncie rzeczy piątym tomem rzymskiej Liturgii horarum, przeznaczonym dla konkretnej rodziny zakonnej. **11** Została ona zaopatrzona w zatwierdzające ją dekrety Świętej Kongregacji do spraw Sakramentów i Kultu Bożego oraz *Litterae promulgationis "Orationes et Praedicationes"* ówczesnego generała zakonu, o. Wincentego de Couesnongle, *Introductio generalis*, a także *Indicationes quaedam pro celebrationibus liturgicis in Ordine Praedicatorum*. Na końcu dołączono także *Adnotationes complementares*, *Index siglorum* oraz *Calendarium Ordinis Praedicatorum*. Teksty te mają przede wszystkim znaczenie prawne, jako dokumenty kompetentnej władzy kościelnej promulgującej nowe księgi liturgiczne oraz stanowią wprowadzenie w ducha liturgii sprawowanej w klasztorach dominikańskich, uwypuklając jej naturę, znaczenie i najważniejsze momenty. **12**

Zasadniczą częścią tego dodatku jest *Proprium de sanctis*, które zawiera teksty liturgiczne na uroczystości, święta i wspomnienia świętych i błogosławionych dominikańskich. Każde z nich jest poprzedzone notką biograficzną, która podaje najważniejsze wiadomości o życiu i działalności oraz o pośmiertnych losach poszczególnych świętych i błogosławionych. W porównaniu z analogicznymi notkami Liturgii godzin według rytu rzymskiego, te, które zawarto w dominikańskim *Proprium*, są obszerniejsze i zawierają więcej informacji o patronie dnia. Dane w nich zawarte zostały poddane starannym badaniom wedle współczesnych kryteriów naukowych i na nowo opracowane. **13**

W zależności od rangi danego obchodu, zamieszczono całe formularze, bądź tylko II czytanie w

Godzinie czytań wraz z własną modlitwą, bądź też, w przypadku wspomnień dowolnych, tylko własną modlitwę końcową.

Drugie czytania stanowią największą ilościowo partię dzieła. Wydanie łacińskie zawiera sto szesnaście tekstów, które wyszły spod pióra sześćdziesięciu autorów. W większości są to autorzy dominikańscy: Humbert z Romans, Katarzyna ze Sieny, Jordan z Saksonii, Tomasz z Akwinu i Wincenty Ferreriusz. Niektóre z czytań posiadają wersje dłuższe lub krótsze albo ich różne warianty. Zadanie to ułatwiają odpowiednie znaki graficzne, czytelnie oddzielające odpowiednie partie tekstu.

Wspomnienia i święta ważniejszych przedstawicieli naszego zakonu, wyniesionych na ołtarze, np. Piusa V, Agnieszki z Montepulciano, Jacka Odrowąża, Czesława i innych, zawierają kilka tekstów do wyboru jako II czytanie w Godzinie czytań, natomiast takich świętych, jak Dominik, Antonin z Florencji, Wincenty Ferreriusz, Piotr z Werony, mają ich nawet trzy lub cztery. Jako jedno z czytań do wyboru podaje się niekiedy odpowiedni tekst z rzymskiej Liturgii godzin. Zwraca uwagę obfitość hymnów, których jest osiemdziesiąt trzy. Wśród nich znajdują się teksty zupełnie nowe (św. Tomasz z Akwinu, św. Dominik), poprawione wersje hymnów z dawnego Breviarium O. P. z 1962 r., zapożyczenia z Liturgia horarum, a także teksty pochodzące ze wspomnianego wyżej Prototypu Humberta z Romans oraz inne hymny, zaczerpnięte z różnych zbiorów. **14**

Psalmy podano według wersji Neovulgaty. Każdy zaopatrzony został we własny nagłówek oraz zdanie z pism Ojców Kościoła. Do każdego psalmu dodane zostały antyfony, których często jest kilka serii do wyboru. Zawsze uwzględnia się serię in cantu wraz z odsyłaczami do odpowiednich ksiąg liturgicznych.

Oprócz obchodów liturgicznych ku czci poszczególnych świętych lub błogosławionych, zamieszczono tu także tzw. aniwersaże, czyli doroczne wspomnienia, np. zmarłych ojców i matek lub dobrodziejów, a także teksty własne na uroczystości ogólnokościelne, np. na Zwiastowanie Pańskie, Wniebowstąpienie NMP lub Niepokalane Poczęcie. Przy uroczystościach, których jest kilka, formularze są kompletne (poza tekstami Te Deum i psalmami i kantykiem na Jutrznie uroczystości i świąt, oraz tekstami Benedictus i Magnificat). **15**

Wspomnieć jeszcze trzeba o kilku obchodach liturgicznych, które nie odnoszą się wprost do świętych dominikańskich. Mam tu na myśli przede wszystkim wspomnienie obowiązkowe św. Marii Magdaleny, która od początku istnienia zakonu odbierała w nim szczególną cześć, zwłaszcza jako Apostolorum apostola, i która jest jego patronką. Innym tego typu obchodem jest święto (w kalendarzu ogólnym wspomnienie) św. Augustyna, biskupa, którego regułę wybrał św. Dominik dla tworzonego przez siebie zakonu. Trzecie tego rodzaju święto obchodzone jest w naszym zakonie ku czci św. Franciszka z Asyżu i jest wyrazem braterskiej więzi łączącej dominikanów z franciszkanami od zarania ich dziejów.

Warto zauważyć także obfitą ilość modlitw, które zawiera Proprium. Często spotykamy dwie modlitwy w różnych Godzinach oficjum, inną w Jutrznie, a inną w Nieszporach. Zatrzeszczono się także o specjalne formularze końcowego błogosławieństwa (Benedictio finalis) przy ważniejszych obchodach liturgicznych.

Następną częścią Proprium są formularze dwóch oficjów wotywnych: Sanctissimi Nominis Iesu oraz Domini nostri Iesu Christi patientis. Po nich następują Officia B. Mariae Virginis in sabbato. Tradycyjnie bowiem w naszym zakonie dzień sobotni jest poświęcony Matce Bożej, stąd bardzo często, jeśli pozwalają na to przepisy liturgiczne, dominikanie obchodzą w tym dniu jej wspomnienie. Właśnie wychodząc naprzeciw tym potrzebom, zamieszczono tu pięć zupełnie nowych formularzy. Każdy z nich zaopatrzony jest w osobny tytuł. Mamy więc: Sancta Maria Mater Dei, Sancta Maria Regina Virginum, Sancta Maria Mater Gloriam, Sancta Maria Mater Misericordiae, Sancta Maria Regina Apostolorum.

Dalsza część Proprium zawiera Orationes super psalmos et cantica. Zgodnie bowiem z Ogólnym wprowadzeniem do Liturgii godzin **16**, podano tutaj modlitwy odnoszące się do psalmów z Godziny czytań (oddzielne dla każdego święta lub uroczystości), Jutrznie (wspólne) oraz I i II Nieszporów (oddzielne). **17** Kolejną częścią są Cantica et Evangelia pro Vigiliis celebrationum Sanctorum O.P. oraz Responsoria prolixia pro festis Domini et Sanctorum.

Następna sekcja to Supplementa, w której znajduje się tekst Modlitwy na zakończenie dnia na niedziele i uroczystości. Choć zgodny z rytym rzymskim, zawiera on także pewne teksty pochodzące z dominikańskiej tradycji, np. formuła aktu pokuty: Confiteor Deo omnipotenti et beatæ Mariæ semper Virgini, et beato Dominico Patri nostro... oraz antyfony Salve Regina i O lumen Ecclesiae wraz z wersetami i modlitwami końcowymi. W dalszej części znajdujemy Elementa propria de Tempore, czyli teksty dawnej liturgii dominikańskiej na różne okresy roku liturgicznego. Są to najczęściej responsoria długie lub antyfony wraz z odsyłaczami do różnych ksiąg (w przeważającej mierze antyfonarzy), które zawierają ich zapis gregoriański. Zgodnie z zamysłem wydawcy, zostały one podane w taki sposób, aby można je było włączyć w strukturę Liturgii godzin według rytu rzymskiego. Ostatnią częścią są Excerpta e Libello precum in Ordine traditarum, zawierające różne modlitwy, które przez wieki cieszyły się szczególną popularnością wśród dominikanów, przez nich samych zostały napisane lub ułożone, a także modlitwy do św. Ojca Dominika. Zbiór zamyka obrzęd błogosławieństwa chorych, stosowany w niektórych prowincjach naszego zakonu, modlitwy w szczególnych okolicznościach (np. podczas trwania kapituły generalnej lub prowincjalnej), za dobroczyńców i podróżujących braci lub siostry. Ich schemat wzorowany jest na strukturze Liturgii godzin, zawiera więc czytanie Słowa Bożego, odpowiednio dobrane antyfony, psalmy i prośby, modlitwy końcowe i błogosławieństwa. Na samym końcu zamieszczono jedną z wersji słynnej Litanie B. Mariæ Virginis ab Ordine receptæ (Litanii dominikańskiej do Najświętszej Maryi Panny), która, jak podaje tradycja, miała taką skuteczność, iż nawet kardynałowie z lękiem powtarzali: A Litanis Ordinis Praedicatorum libera nos, Domine!

Proprium zostało zaopatrzone na końcu w indeksy: psalmów, pieśni, hymnów, responsoriów, czytań biblijnych, autorów czytań hagiograficznych, tematyczny (w odniesieniu do czytań i księgi modlitw) oraz alfabetyczny wykaz wszystkich obchodów liturgicznych w nim zawartych.

MSZAŁ

Następnym etapem prac komisji było przygotowanie mszału dominikańskiego, którego typiczne wydanie w języku łacińskim ukazało się w 1985 r. **18** Podobnie, jak to było w przypadku dominikańskiego dodatku do Liturgii godzin, także mszał został zaopatrzony w odpowiednie dekryty Świętej Kongregacji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, które zamieszczono na pierwszych stronach jego wydania. Po nim następuje Litterae promulgationis "Vitae orationis" ówczesnego generała zakonu, o. Wincentego de Couesnongle, oraz Introductio generalis, po której dodano Index siglorum oraz Calendarium Ordinis Praedicatorum.

Warto zwrócić uwagę na to, że ze względów praktycznych w tym typicznym wydaniu mszału dominikańskiego zawarto razem dwie księgi liturgiczne: mszał i lekcjonarz. Są one jednak jej integralnymi częściami, a Introductio generalis zachęca do tego, aby tłumaczenia obu ksiąg na języki narodowe zostały wydane osobno. **19**

Mszał dzieli się na dwie główne części: Proprium de tempore i Proprium de sanctis. Pomiędzy nimi przedrukowano teksty obrzędów Mszy świętej z ludem z mszału Pawła VI, z czterema modlitwami eucharystycznymi (Ordo Missae cum populo). Część mszalną tego wydania zamykają formularze dla mszy wspólnych (Communia de Sanctis), w różnych potrzebach (Missae pro variis necessitatibus) oraz wotywnych (Missae votivae), w tym także prefacja o świętych naszego zakonu.

Proprium de tempore zawiera własne obrzędy Środy Popielcowej, Niedzieli Palmowej, Triduum Paschalnego i Wniebowstąpienia Pańskiego. Warto podkreślić tutaj niektóre z tych obrzędów, jakie zostały zachowane z dawnej liturgii dominikańskiej.

Podczas obrzędów poświęcenia palm w Niedzielę Palmową, celebrans może posłużyć się modlitwą znajdującą się w Mszałe rzymskim albo inną, zdecydowanie dłuższą, ale bardzo bogatą w biblijne obrazy, pochodzącą z przedsoborowego mszału dominikańskiego. **20** Godny zauważenia jest praktykowany w naszych większych klasztorach obrzęd umywania nóg podczas liturgii Wielkiego Czwartku, który zresztą przewiduje również Mszał rzymski. **21** Natomiast podczas adoracji krzyża w Wielki Piątek można posłużyć się obrzędem zawartym w Mszałe rzymskim lub innym, pochodzącym z dawnego mszału dominikańskiego, **22** który min. przewiduje, iż dwaj kapłani trzymający zasłonięty Krzyż, śpiewają po polsku odpowiedni werset, a dwaj diakoni intonują po grecku na melodię gregoriańską: Hagios o Theós, Hagios ischyrós, Hagios athánatos, eléi.son imás (Święty Boże). Na ten śpiew chór odpowiada śpiewem: Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus et immortalis, miserere nobis. **23** Wykonuje się go trzykrotnie na przemian, co dodaje niezwykłej

dramaturgii wielkopiątkowej akcji liturgicznej. Obrzęd adoracji Krzyża przewiduje również, iż bracia, jeśli pozwalają na to warunki, najpierw zdejmują obuwie i jeden po drugim, jakby idąc w procesji, zbliżają się do Krzyża. Całym ciałem kładą się na ziemię i tylko raz, bez przedłużania, całują Krzyż. **24** W uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego mszał przewiduje natomiast możliwość odbycia procesji. W odpowiednim miejscu podaje stosowne do tej czynności liturgicznej antyfony lub responsoria **25**.

Natomiast odnośnie do tekstów zawartych w *Proprium de sanctis*, chciałbym zwrócić uwagę na jeden z nich. Otóż liturgia święta Ofiarowania Pańskiego zawiera obrzęd ofiarowania świec lub ich złożenia na ołtarzu, zgodnie z liturgicznym zwyczajem zakonu, który w sposób symboliczny wyraża ofiarowanie się naszego ducha Bogu Ojcu. **26** Podczas śpiewu antyfony na ofiarowanie, główny celebrans, stojąc przed ołtarzem, przyjmuje ofiarowane świece od koncelebransów i braci, a następnie od pozostałych wiernych. Obrzęd ten można przeprowadzić również w inny sposób. Podczas śpiewu na przygotowanie darów, główny celebrans, koncelebransi, bracia i inni wierni składają świece przed stopniami prezbiterium albo w innym miejscu przed ołtarzem lub krzyżem. Świece zaś, odpowiednio umieszczone, mogą pozostać zapalone aż do końca Mszy. **27** Trafnie zauważono, **28** że jest to chyba jedyny przypadek w liturgii, kiedy wierni nie otrzymują świecy od kapłana, lecz sami ją ofiarują jako szczególnie wymowny gest **29** ofiarowania samego siebie Bogu. Dla zakonników nabiera on szczególnej wymowy właśnie w tym dniu, który od niedawna obchodzi się w Kościele jako Dzień Życia Konsekrowanego.

Ogólnie rzecz biorąc, poza pewnymi własnymi obrzędami i modlitwami, pochodzącymi z dawnej liturgii zakonu, teksty zawarte w posoborowym mszale dominikańskim uwypuklają w sposób bardziej dobitny wspólnotowy i konwentalny charakter liturgii sprawowanej w naszych kościołach.

Dalszą część księgi zajmuje *Lectionarium*, czyli lekcjonarz wspomnień, święt i uroczystości wszystkich błogosławionych i świętych naszego zakonu (*Proprium de Sanctis*). Zamieszczono tu pełne teksty czytań, psalmów, wersetów przed Ewangelią oraz Ewangelii. Bardzo często podano także odsyłacze do innych czytań biblijnych. Osobno zamieszczono czytania do mszy w różnych potrzebach (*Pro Missis in variis necessitatibus*) oraz wotywnych (*Pro Missis votivis*), a także teksty dwóch sentencji: *Laetabundus* (na Ofiarowanie Pańskie) **30** i *In caelesti hierarchia* (na Przeniesienie relikwii i uroczystość św. Dominika).

Kolejną częścią mszału jest *Appendix*, który zawiera propozycje śpiewu chorału gregoriańskiego na ważniejsze wspomnienia oraz na święta i uroczystości znajdujące się w mszale (*Ordo cantus Missalis et Lectionarii proprii O.P.*). Ostatnia część mszału zawiera zapis gregoriański ponądku Mszy świętej (*Cantus in ordine Missae et in Lectionario*), w tym prefacji (w dwóch tonach: prostym i uroczystym) o św. Ojcu Dominiku oraz inne tradycyjne śpiewy, min. wykonywany do dzisiaj w naszych większych klasztorach śpiew genealogii w czasie Wigilii przed uroczystością Bożego Narodzenia. Księgę zamykają indeksy (*Indices*): czytań, psalmów i pieśni, wersetów przed Ewangelią, sekwencji, prefacji, uroczystych błogosławieństw, modlitw nad ludem oraz alfabetyczny spis wszystkich obchodów liturgicznych, zamieszczonych w mszale.

STAN OBECNY

Podejmując decyzję o przyjęciu rytu rzymskiego, zakon kierował się przede wszystkim względami duszpasterskimi, czyli dobrem wiernych, którzy korzystają z sakramentalnej posługi dominikanów, w celu osiągnięcia jedności z Kościołem lokalnym, w którym znajdują się jego wspólnoty. **31** Wydaje się, iż ten cel został osiągnięty. Nawet jeśli liturgia sprawowana w naszych kościołach przechowała niektóre ze zwyczajów własnych, jak np. pewną oszczędność w gestach liturgicznych, nie wprowadzają one jednak zamieszania do samej akcji liturgicznej, do której każdy jej uczestnik może się włączyć. Tak więc nikt nie powinien się gorszyć tym, iż np. na początku pieśni *Benedictus* lub *Magnificat* dominikanie nie czynią znaku krzyża, jak to przewiduje ryt rzymski, lecz zachowują dawną tradycję, która w tym miejscu nie przewidywała tego znaku. Zresztą dominikański dodatek do Liturgii godzin zamieszcza dokument określający gesty liturgiczne, jakie każda wspólnota powinna zachowywać podczas wspólnej celebracji w chórze. **32**

Dużym mankamentem jest brak polskiego tłumaczenia obu ksiąg liturgicznych, zatwierdzonego przez odpowiednie władze kościelne (nawet jeśli udało się już wydać ad experimentum cały Mszał dominikański oraz kilka broszur, zawierających część dominikańskiej Liturgii Godzin). Dla wielu ten bezcenny skarbiec modlitwy pozostaje nadal niedostępny.

Dzięki dużej ilości powołań do naszego zakonu, nasze wspólnoty, a zwłaszcza te klasztory, które są domami formacji, mogą w rzeczywisty sposób troszczyć się i pielęgnować liturgię, która jest dla dominikanów jednym z czterech filarów życia zakonnego. **33** Piękna liturgia może równie skutecznie ewangelizować, jak dobre kazanie

PRZYPISY

- 1** W. A. Hinnebusch, Dominikanie - krótki zarys dziejów, w: Dominikanie. Szkice z dziejów zakonu, Poznań 1986, s. 107.
- 2** Ryt dominikański przyjęło wiele innych zakonów, m. in. krzyżacy; zob. A. Walz, Compendium historiae Ordinis Praedicatorum, Romae 1948, s. 187-188.
- 3** Hasło: Frères Prêcheurs. III La liturgie, w: Catholicisme. Hier, aujourd'hui, demain. Encyclopédie en sept volumes dirigée par G. Jacquemet du clergé de Paris, Paris 1956, t. IV, kol. 1628.
- 4** A. G. Fuente, La vida liturgica en la Orden de Predicadores. Estudio en su legislación: 1216-1980, Romae 1981, s. 380.
- 5** Jedną z nich było przyjęcie na początku XVII wieku lekcjonarza według rytu rzymskiego ze względów dusz-pasterskich.
- 6** Acta Capituli Generalis Provincinlium Ordinis FF. Praedicatorum, River Forest (30 aug.-24 oct.1968), Romae 1968, nr 58.
- 7** Acta Capituli Generalis Deffinitorum Fratrum Ordinis Praedicatorum, Tallaghtae (17 jul.-14 aug. 1971), Romae 1971, nr 134.
- 8** Tamże, nr 135.
- 9** Zob. D. Dye, Le Rit dominicain á la suite de la réforme liturgique de Vatican II, w: Analecta Sacri Ordinis Praedicatorum 43, 1977, s. 195nn (ten sam tekst w: Notitiae 14, 1978, s. 334-417, 463-489); tam także szczegółowy opis prac komisji oraz obfita bibliografia przedmiotu.
- 10** Liturgia horarum. Proprium officiorum Ordinis Praedicatorum ad normam decretorum Sacrosancti Oecumenici Vaticani II instauratum, Reverendissimi Patris Fratris Vincentii de Couesnongle, eiusdem Ordinis Magistri iussu editum. Editio typica, Romae 1982.
- 11** Zob. D. Dye, Présentation de la Liturgie des Heures de l'Ordre des Precheurs, w: Notitiae, 19, s. 794 - 795.
- 12** Tamże, s. 794-798.
- 13** Tamże, s. 799.
- 14** Tamże, s. 798.
- 15** Tłumaczenie hiszpańskie zawiera zarówno psalterz czterotygodniowym jak i testy wspólne.
- 16** Zob. Liturgia godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego. T. I Okres Adwentu. Okres Narodzenia Pańskiego, Poznań 1982 s. 61.
- 17** Warto zauważyć, że polskie tłumaczenie Liturgia horarum nie posiada tych modlitw w Dodatku.
- 18** Proprium Ordinis Praedicatorum. Missale et lectionarium ad normam decretorum Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, Rev. mi P. Fr. Vincentii de Couesnongle, eiusdem Ordinis Magistri autoritate exaratum eiusque in munere successoris Rev. mi P. Fr. Damiani Byrne iussu editum, Romae 1985.
- 19** Introductio generalis, 69.
- 20** Ostatnie jego wydanie, zob.: Missale iuxta ritum Sacri Ordinis Praedicatorum, Romae 1965, s. 103-104.
- 21** Mszał rzymski dla diecezji polskich, Poznań 1986, s. 127-128.
- 22** Obrzęd ten nie jest we wszystkich punktach oryginalnym obrzędem liturgii dominikańskiej, gdyż znany jest także w innych tradycjach, zob.: D. Dye, Le Rit..., s. 218.
- 23** Missale et Lectionarium..., s. 37 - 38.
- 24** Tamże, s. 39.
- 25** Tamże, s. 67-69.

26 Tamże, s. 141.

27 Tamże, s. 147.

28 Zob.: D. Dye, *Le Rit...*, s. 213.

29 Zob.: D. Dye, *Le Rit...*, s. 213.

30 W jej tekście dokonano kilku zmian, mających na celu usunięcie wyrażen negatywnie oceniających naród żydowski; por. D. Dye, *Le Rit...*, s. 214.

31 Zob. Dekret Świętej Kongregacji Sakramentów i Kultu Bożego z dnia 25 lipca 1977 r. w: *Missale et lectio-narium*, s. V.

32 Zob. *Indicationes quaedam pro celebrationibus liturgicis in Ordine Praedicatorum* w: *Proprium officiorum Ordinis Praedicatorum*, op. cit., s. LXXV - LXXXV.

33 Zob. *Księga konstytucji i zarządzeń Zakonu Braci Kaznodziejów*, Warszawa 1996, s. 29, nr 57. Pozostałymi są: życie wspólne, studia oraz posługa słowa.